

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Azərbaycan dilində hibrid sözlər

Hybrid words in the Azerbaijani language

Hacıyeva Nergiz

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Müasir Azərbaycan Dili Bölümü, e-mail: nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Öz

Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişaf problemi müasir dilçilikdə əhəmiyyətli yer tutur və müxtəlif mənşəli sözlərin yeni söz yaratma problemi ilə əlaqədardır. Son vaxtlar dilçilikdə Azərbaycan dilində alınma leksikanın inteqrasiyası məsələsi xüsusi maraq doğurur. Bu zaman ingilis dilinin lüğət tərkibindən alınan sözlərə xüsusi əhəmiyyət verilir, belə ki, ingilis dili təkcə Azərbaycan dili üçün deyil, o cümlədən dünyanın bir sıra dilləri üçün donor rolunu oynayır. Müasir dövrdə ingilis-Azərbaycan hibridlərinin yaranması ən qeyri-ordinar və mürəkkəb sözdüzəltmə proseslərindən biridir, bu zaman yeni yaranan sözlər yalnız yumoristik məqsədlə, yenilik, gözlənilməzlik, ahəngdarlıq ilə deyil, həm də ifadənin yüksək informativliyi ilə seçilir.

Hibrid söz mənşəcə yunan sözü olub, çarpazlaşmış, qarışmış deməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iki eyni mənalı sözün birləşib hibrid söz yaratması cəhətdən hibrid sözlər leksik pleonazm hadisəsinə yaradır. Məsələn: Türk mifologiyasında **itbarak** mifoloji surətlərdən biridir; İlk mərhələnin şərti başdan-binadan belə qoyulmuşdu : "**Laldinməz**" (S.Azəri. "Yasaq edilmiş oyun"); -Sağ olsun qılçalarım, -deyirdim, - **uzundraz** oğlanam (İ.Əfəndiyev. "Sarıköynəklə Valehin nağılı"); Bulud göydə düzüm-düzüm düzülür, Get gözəl, səfərin mübatrək olsun. Gözlərimdən **abi-neysan** süzülür, Get gözəl, səfərin mübarək olsun (A.Padarlı, "Olsun"); Döğrudənmi hələ özünü tanımayan, yaxud özünü tapmayan, bəlkə də Avropanın "ifrat azadlığı"nda özünü itirən **iki cüt bir tək** növcənin və uğursuz "hüquq müdafiəçisi"nin təhqirlərinə dözməliyik? ("Gündəm", Ə.Nuriyev).

Bir dilin sözlərinin digərinə keçmə məsələsi dildaxili əlaqələrin xarakterindən də asılıdır: daxili və xarici kontaktlar şəraitində bu proseslərin səbəbi adətən müxtəlif olur. Birinci halda "mədəni" alınmalar üstünlük təşkil edir, eyni zamanda daxili kontaktda digər motivlərin bütöv cərgəsi fəaliyyət göstərməyə başlayır. Alınma kök morfemlərin əksəriyyətinin üzə çıxması ikidillilik şəraitində onların sözdüzəltmə proseslərinə cəlb olunması ilə əlaqədardır. Yeni sözləri qəbul edən dildə yeni yaranan sözlərin seriyası meydana çıxır ki, onlar alınma kökdən və xüsusi sözdüzəltmə şəkilçisindən ibarət olur. Beləliklə, Azərbaycan dilində hibrid sözlər münasibətdə bir neçə fikir irəli sürülür: 1) iki eyni mənalı sözün birləşməsi və yaxud yanaşı işlənməsi kimi; 2) qoşa söz modelində işlənen hibrid sözlər; 3) hibrid sözlərə ayrı-ayrı dillərə məxsus şəkilçilərin qoşulması ilə; 4) hər iki sözün ixtisarı şəklində.

Citation/Atıf: NERGİZ, H. (2022). Azərbaycan dilində hibrid sözlər. *International Journal of Language and Awareness*. 1(1),7-14. DOI: 10.33390/ijla.1864

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Hacıyeva Nergiz Musa
E-mail: nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Hibrid sözlər universal olaraq bütün dillərdə mövcuddur. Cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dillərin lüğət tərkibi hibridləşməyə məruz qalır.

Açar sözlər: *hibrid söz, mürəkkəb söz, sözdüzəltmə, alınma söz, okkazionalizm, teleskopizm.*

Abstract

The problem of developing the vocabulary of the Azerbaijani literary language occupies an important place in modern linguistics and is related to the problem of creating new words of words of different origins. Recently, the issue of integration of borrowed lexicon in linguistics in the Azerbaijani language is of special interest. In this case, special attention is paid to words from the English dictionary, as English plays a donor role not only for the Azerbaijani language, but also for a number of languages around the world. The formation of Anglo-Azerbaijani hybrids in modern times is one of the most unusual and complex word-formation processes, in which new words are distinguished not only for humorous purposes, novelty, unpredictability, harmony, but also for high informativeness of expression.

The word hybrid is of Greek origin and means crossed, mixed. It should be noted that formation of a hybrid word in terms of the combination of two words with the same meaning, hybrid words create the phenomenon of lexical pleonasm. For example, in Turkish mythology, **shaggy dog** is one of the mythological figures; the condition of the first stage was set from the very beginning: **"Dumb silent"** (S. Azeri. "Forbidden game"); "Thank you, my legs," I said, (I am a **tall** boy) (I. Afandiyev. "Valeh's tale with a Sarikoynek"); Clouds line in the sky, Go beautiful, have a happy trip. My eyes are full of **tears**. Go beautiful, have a happy trip. (A.Padarlı, "Let it be"); Should we really tolerate the insults of a **single or couple** of youngsters and a failed "human rights activist" who have not yet recognized or found themselves, or perhaps lost themselves in Europe's "extreme freedom"? ("Agenda", A.Nuriyev).

The scale of the transition of words from one language to another also depends on the nature of intra-language relations: in the case of internal and external contacts, the cause of these processes is usually different. In the first case, "cultural" borrowings predominate, while a whole range of other motives begin to function in the internal contact. The emergence of the majority of borrowed root morphemes is due to their involvement in the process of word formation in a bilingual environment. In a language that accepts new words, a series of newly formed words appear which consist of a borrowed root and a special suffix. Thus, in the Azerbaijani language, several ideas are put forward in relation to hybrid words: 1) as a combination or parallel use of two words with the same meaning; 2) hybrid words used in the double word model; 3) by adding suffixes belonging to different languages to hybrid words; 4) in the form of abbreviations of both words.

Hybrid words are universally available in all languages. The vocabulary of languages that interact with each other in the economic, political and cultural life of a society is subject.

Keywords: hybrid word, complex word, word formation, borrowing, occasionalism, telescoping

GİRİŞ

Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişaf problemi müasir dilçilikdə əhəmiyyətli yer tutur və müxtəlif mənşəli sözlərin yeni söz yaratma problemi ilə əlaqədardır. Son vaxtlar dilçilikdə Azərbaycan dilində alınma leksikanın inteqrasiyası məsələsi xüsusi maraq doğurur. Bu zaman ingilis dilinin lüğət tərkibindən alınan sözlərə xüsusi əhəmiyyət verilir, belə ki, ingilis dili təkcə Azərbaycan dili üçün deyil, o cümlədən dünyanın bir sıra dilləri üçün donör

rolu oynayır. Müasir dövrdə ingilis-Azərbaycan hibridlərinin yaranması ən qeyri-ordinar və mürəkkəb sözdüzəltmə proseslərindən biridir, bu zaman yeni yaranan sözlər yalnız yumoristik məqsədlə, yenilik, gözlənilməzlik, ahəngdarlıq ilə deyil, həm də ifadənin yüksək informativliyi ilə seçilir. Zıkova Y.N. lüğət tərkibinin zənginləşməsinin iki universal üsulunu göstərir ki, bunlardan birincisi ana dilinin öz resursları əsasında düzələn sözlər, digəri hibrid sözlərdir (1,42).

Hibrid söz mənşəcə yunan sözü olub, çarpazlaşmış, qarışmış deməkdir. İzahlı dilçilik terminləri lüğətində hibrid sözlərə belə tərif verilir: "İki müxtəlif dilin ünsürlərindən düzələn sözlər. Məsələn, uzundraz, çöl-biyaban, yığcam, qıyqac..." (2, 207). Lüğətdə hibrid dil və hibrid bağlayıcılar terminləri də izah olunur. Hibrid sözlər və hibrid dil barədə digər lüğətlərdə də məlumat verilir (3, 155). J.Maruzonun lüğətində hibrid söz, elementləri müxtəlif dillərdən alınma sözlər kimi göstərilir (4, 68). Burada sözün kökü rus dilində olduğu kimi, şəkilçisi isə alınma olan sözlər hibrid sözlər kimi izah olunur. O.S.Axmanovanın lüğətində isə hibrid sözlər yarımkalka kimi, müxtəlif dillərin elementlərindən təşkil olunan "calaq" sözlər kimi verilir. (5, 68). Bu lüğətdə hibrid forma və hibrid nitq hissələri də göstərilir.

Hibrid sözlərin etimologiyasına münasibətlə əlaqədar E.V.Marinova haqlı olaraq qeyd edir ki, bir çox sözlər "qaranlıq" etimologiyaya malikdir, mənşəyi bilinmir və ya bir sıra səbəblərlə əlaqədar eyni cür izah edilmir, ikincisi, dilçilikdə qədim və alınma söz anlayışları müxtəlif cür şərh olunur. Belə ki, bəzi dilçilər qədim leksikaya bu dilin lüğət tərkibinə sonradan daxil olan sözləri də aid edirlər (6, 576).

XIX əsr alman tədqiqatçısı V.Vundta görə bu cür sözişlətmə daha çox xalqların ibtidai dövrünə xasdır.

Hibrid sözlərin tərkibində dilin özünə məxsus element olduqda onun alınma və ya dilin öz sözü kimi qəbul edilməsinə müxtəlif münasibət özünü göstərir (7, 26).

Azərbaycan dilində hibrid sözlər barədə danışan M.İ.Adilov dilçilikdə hibrid sözlərin müxtəlif dillərə məxsus sözlərin birləşməsindən yaranan vahid kimi tədqiq olunduğunu və beləliklə yaygınlaşdığını, dəqiq konturlardan məhrum olduğunu göstərir. Musa Adilovun fikrincə isə, hibrid sözlər müxtəlif dillərə və dialektlərə məxsus eynimənalı vahidlərin birləşməsindən ibarət vahidlərdir. Tədqiqatçı alim dilimizdə hibrid sözlərdən əlavə, hibrid söz birləşmələrinin də geniş yer tutduğunu göstərir. M.İ.Adilov hibrid sözlərdə söz oyunun olduğunu, hibrid sözlərin tarixən eyni mənanı bildirən sözlərdən yarandığını və etimoloji

tədqiqatlarla üzə çıxarılmalı olduğunu qeyd edir. O yazır: "Xüsusilə qədim yazılı abidələrdə, dialektlərdə və canlı danışıq dilində hibrid vahidlərin öyrənilməsi elmimizin müasir səviyyəsi baxımından aktualıq kəsb edir və məqalədən məqsəd tədqiqatçıların diqqətini bu nöqtəyə yönəltməkdən ibrətdir... Ümumiyyətlə, hibrid vahidlərin tədqiqi dil tarixi, dil kontaktları və etimoloji tədqiqatlar üçün zəmin material verə bilər. Xüsusilə onomastika elmi baxımından ayrıca maraq kəsb edir" (8, 23-26).

Qeyd etmək lazımdır ki, M.İ.Adilov hibrid sözlərin tədqiqini tarixi etimoloji cəhətdən öyrənməyi irəli sürür ki, bu hal bizim fikrimizcə daha çox qoşa sözlərdə özünü göstərir.

Azərbaycan dilində paralel hibridlər barədə Ü.İmanova öz məqaləsində tədqiqat aparmışdır (12, 137-144). O, paralel hibrid sözləri qoşa sözlər modelində nümunələrlə izah edir.

Başqa bir məqaləsində M.İ.Adilov yazır: "Ümumi dilçilikdə belə ifadə üsulu – eynimənalı sözlərin bir vahiddə birləşməsi xalqın təfəkkür tərzilə əlaqələndirilir. Müasir xalqlardan isə daha çox qızğın temperamenti cənub xalqları belə ifadə tərzindən geniş istifadə edirlər. Təsadüfi deyil ki, Avropada əsasən italyan dilində belə ifadə tərzilə geniş yer tutur (9, 7-11)

Azərbaycan dilçilərindən A.Qurbanov hibrid sözlər barədə məlumat verərək yazır: "Hibrid termini dilçiliyə təbiət elmlərindən gəlmişdir. Bu termin biologiya və botanikada çox geniş işlənən leksik vahidlərdəndir. Bunun ümumi mənası iki müxtəlif mənəbdən əmələ gəlmiş hər hansı bir şeyi bildirməkdir... Hibrid termini yuxarıdakı mənada dilçilikdə də özünə yer tapmışdır. Dil haqqında elmdə iki müxtəlif mənşəli sözün qovuşması əsasında formalaşan vahidlərə hibrid sözlər deyilir. Məs.: təbriknamə, adətcar, cavabdeh və s. Bu sözlərin birinci tərəfi mənşəcə ərəb, ikinci tərəfi isə fars dilinə məxsusdur." (10, 209-210).

Tat dilinin leksik fondunu tədqiq edən G.Hüseynova alınmalarla yanaşı, tat dilində hibrid sözlərin də olduğunu qeyd edir. O yazır: "Hibrid sözlər tərkib hissələri mənşəcə müxtəlif dillərdən alınan sözlərdir. Qeyd olunan cəhət nəzərə alınarsa, Azərbaycan tatlarının dilində Azərbaycan və tat mənşəli ünsürlərdən,

morfevlərdən təşkil olunmuş, eləcə də Azərbaycan dili vasitəsi ilə alınmış hibrid sözləri ayırmaq mümkündür” (11, 11).

Qeyd etmək lazımdır ki, iki eyni mənalı sözün birləşib hibrid söz yaratması cəhətdən hibrid sözlər leksik pleonazm hadisəsinə yaraşır. Məsələn: Türk mifologiyasında **itbarak** mifoloji surətlərdən biridir; İlk mərhələnin şərti başdan-binədən belə qoyulmuşdu : **“Laldinməz”** (S.Azəri. “Yasaq edilmiş oyun”); -Sağ olsun qılçaları, -deyirdim, - **uzundraz** oğlanam (İ.Əfəndiyev. “Sarıköynəklə Valehin nağılı”); Bulud göydə düzüm-düzüm düzülür, Get gözəl, səfərin mübatrək olsun. Gözlərimdən **abi-neysan** süzülür, Get gözəl, səfərin mübarək olsun (A.Padərli, “Olsun”); Döğrudanmı hələ özünü tanımayan, yaxud özünü tapmayan, bəlkə də Avropanın “ifrat azadlığı”nda özünü itirən **iki cüt bir tək** növcənin və uğursuz “hüquq müdafiəçisi”nin təhqirlərinə dözməliyi? (“Gündəm”, Ə.Nuriyev).

Bir dilin sözlərinin digərinə keçmə məsələsi dildaxili əlaqələrin xarakterindən də asılıdır: daxili və xarici kontaktlar şəraitində bu proseslərin səbəbi adətən müxtəlif olur. Birinci halda “mədəni” alınmalar üstünlük təşkil edir, eyni zamanda daxili kontaktda digər motivlərin bütöv cərgəsi fəaliyyət göstərməyə başlayır. Alınma kök morfevlərin əksəriyyətinin üzə çıxması ikidillilik şəraitində onların sözdüzəltmə proseslərinə cəlb olunması ilə əlaqədardır. Yeni sözləri qəbul edən dildə yeni yaranan sözlərin seriyası meydana çıxır ki, onlar alınma kökdən və xüsusi sözdüzəltmə şəkilçisindən ibarət olur. Bu qarışıq və ya “hibrid” ifadələrə E.Xauqen diqqət yetirir: “Bu və ya digər dilə dil olan hər bir alınma onun üçün nə isə yeni bir element təşkil edir. Belə ki, yuxarıda gətirdiyimiz misallardan da görmək olur ki, bu irəli sürülən innovasiya hissəli ola bilər. Faktiki cəhətdən xarici söz, onun bütün səsləri, forma və mənası ilə dəyişməz surətdə çox az şəkildə qəbul olunur, belə ki, bu dil sistemində tam irəliləmə demək olardı və dil daşıyıcıları bundan qaçaraq öz dillərinə uyğun elementləri alınma sözləyə qoşaraq işlədirlər”. Bu əsasda E.Xauqen “hər bir alınmanın özünə köçürmə elementini (importation) və əvəz etmə (substitution) elementini birləşdirməsini irəli sürür...Əgər dildə -alınma mənbədə nümunə

bizə tam dəqiqdirsə, o zaman biz onu digər dildə alınan nəticələri ilə müqayisə edə bilərik (13, 349).

Beləliklə, Azərbaycan dilində hibrid sözlər münasibətdə bir neçə fikir irəli sürülür: 1) iki eyni mənalı sözün birləşməsi və yaxud yanaşı işlənməsi kimi; 2) qoşa söz modelində işlənən hibrid sözlər; 3) hibrid sözlərə ayrı-ayrı dillərə məxsus şəkilçilərin qoşulması ilə; 4) hər iki sözün ixtisarı şəklinə.

Hibrid sözlər universal olaraq bütün dillərdə mövcuddur. Cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dillərin lüğət tərkibi hibridləşməyə məruz qalır.

Hibrid sözlərə müxtəlif okkazional kontaminasiyaları aid edirlər. (14, 55-57). Dil oyunu dil sisteminin bütün səthlərində özünü göstərir. Dil oyununu tədqiq edən tədqiqatçılar onda iki əlaməti – normadan kənar xüsusiyyətin pragmatik istiqamətin, yaradıcı, qeyri-standart ifadələrin yaradılmasında və komik xarakterli ifadələr yaranmasında iştirak etdiyini yazırlar. (15, 802). Onun müxtəlifliklərindən biri də sözdüzəltmədir ki, okkazional sözlərin yaranmasını özünə birləşdirir. Belə sözlərin yüksək ifadəliliyi standart qalib gəlir, danışanın öz fikrini ifadə etməsinə şərait yaradır. Kütləvi informasiya mətnlərinin, qəzetlərin və reklamların dilində yeni yaranmış hibrid sözlərin söz oyununa diqqət yetirən V.E.Zamaldinov onları qrafik okkazionalizmlər adlandırır. (16, 210-214). Dilçilikdə yeni yaranmış sözlər hibridlər (17, 41-51), qrafik-orfoqrafik okkazionalizmlər (18), neologizm-yazılışlar (19, 575-579), qrafik derivatlar (20, 160-163), hibrid sözlər (21, 55-57), qrafik okkazionalizmlər (22, 112-124), söz-kentavrlar (23, 575-579) və b. adlarla qeyd olunur.V.E.Zamaldinov T.V.Popovanın ardınca gedərək qrafo-hibridləşmənin aşağıdakı növlərini göstərir və qeyd edir ki, müxtəlif növ okkazional sözlər, o cümlədən sözdüzəldici və qrafik hibridlər dil oyununun üsullarından biridir.1) Bir cümlədə hər hansı bir sözün cümlənin ortasında və ya axırında təkrarlanması; 2) Abreviaturlarda işlənən səslərə uyğun həmin səslərlə başlayan sözlərin işlədilməsi; 3) Qramma-reduplikasiya – hərflərin təkrarı. Sözün kokunun hissəli və tam ikiləşməsi, səslərin uzanması; 4)

Qrafohibridləşmə, yeni yaranan sözlərin qrafik vasitələrlə, müxtəlif dillərin hərflərinin köməyi ilə yaranması; 5)Sözün bir hissəsinin dırnaq işarəsi ilə verilməsi. (16, 210-214)

Azərbaycan yazıçılarının əsərlərində yumor, satira yaratmaq məqsədilə okkazonal sözlərdən istifadə olunur ki, bunları fərdi hibridlər hesab etmək olar. Məsələn:

Gülümsərov. Mən limonla portağalı calaşdırıb təzə bir meyvə icad edəcəyəm. Adı olacaq **limpart** (S.Rəhman, Ulduz); Möhsün...İndi də limpart barədə yazır. Məhəmməd. Nə? Limpart? Mühəribəyəndir? Möhsün. Yox, limonla portağalı evləndirir.(S.Rəhman, Ulduz); Və birdən ayağa qalxdı.-**Limbuz**. Lim-buz... Bəs Limbuz necədir? (İ.Hüseynov.Kollu Koxa); Çox keçmədi ki, "filit"lər, "sirat"lar, "**mares"lər**, "**pişdon"lar**, "dəvədovşan"lar körpələri sevindirib əyləndirmək üçün bəzəkli oyuncaq mağazalarına yol açdı; Mətləbə keçməzdən əvvəl Musa texnoloqa belə bir sual verdi:-Siz plaş-palto görmüsünüzmü, yoldaş Atakişiyev?... "Bufet-şifoner", "Divan-çarpayı" da yəqin eşitməmiş olmanızdır. Mənim təklifim odur ki...bax...bu cür: bədəni olsun fil bədəni, başı olsun it başı. Adını da qoyaq "**Filit**". Və yaxud baxın...bunun kimi: şirlə atın calağı:"**Şirat**". "Plaş-palto", "Divan-çarpayı", "Filit". "Şirat"...Nə olar, qulaqlarımız yavaş-yavaş bu sözlərə də öyrəşər (S.Qədirzadə. Musa, oyuncaq və orijinallıq); Dursunov. Buna latınca **amureskardiolares** deyirlər. Sizin bu cür xəstələriniz gərək çox olsun (S.Rəhman.Hicran); Bu xəstəliyin adına özxəsvirus deyirlər. Yəni özünü xəstəliyə vurma virusu.

Son zamanlar dilçilikdə hibrid sözlərlə yanaşı teleskopizmlər termini də işlədilir. Daha çox flektiv dillərdə, ingilis, fransız, yapon və s. özünü göstərən bu hadisə hibrid sözlərə bənzəsə də, onları tam hibrid sözlər hesab etmək mümkün deyildir. Belə ki, hər hansı sözün kökü və o biri sözün şəkilçisinin birləşməsindən ibarət sözlər teleskopizmlər adlanır. Azərbaycan dilçiliyində teleskopizmlər termini yenidir və demək olar ki, tədqiq olunmamışdır. Teleskopizmlərə Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə toxunan Məmməd Adilovdur (24, 112). O yazır: "teleskopik sözlər elə abreviaturlara deyilir ki, onlar söz birləşməsinin bir elementinin

başlanğıc, ikinci elementinin isə son "morfem qəlpəsi"nin saxlanması və sıxılması yolu ilə təşəkkül tapır...Əvvəlinin abreviasiyaya uğraması Azərbaycan dili sözləri üçün səciyyəvi olmadığından teleskopik sözlərin ikinci elementinin yaradılması bir sıra çətinliklərlə qarşılaşır. Məhz buna görə də dilimizdə mövcud olan bu növ sözlərin əslində başqa dillərdən abreviasiya prosesi ilə birgə alındığı aydın olur. Məs: moped-motorlu velosiped, bionika - biologiya və elektronika, motel -motorlu hotel, maqnetrom – maqnit və elektron və s. M.M.Adilov qeyd edir ki, dilimizdə teleskopik sözlərə aid nümunələr azdır. Onun fikrincə, dilimizdə teleskopik sözlərin və teleskopiyanın məhdud dairədə də olsa fəaliyyətdə olduğunu qəbul etmək olar. Ümumiyyətlə teleskopiyanın Azərbaycan dilində işlədilməsi termin söz yaradıcılığı üçün səmərəli olardı.

Q. Məhərrəmlinin "Yeni alınma sözlər" lüğətində teleskopizmlərə aid belə nümunələr verilir:abiogenez – həyat+törəmə; adenoma – vəzi+şiş; aerodinamika – hava+güclü; akupunktura – iynə+batırma; biomimetika – həyat+ yamsılama və s.(25)

Tarixən millətlər arasında müxtəlif siyasi-iqtisadi əlaqələrin, mədəniyyətin inkişafı, dilin daxili təkamülü, yeni söz yaradılması nəticəsində bu təkrarlar get-gedə öz yerini qoşa sözlərə vermiş, eyni yer adları müxtəlif dillərin təsiri ilə sinonim qoşa sözlər şəklində işlənib yayılmış və mürəkkəb hibrid sözlərə keçmişdir. Belə pleonazm təşkil edən hibrid xüsusi şəxs adları dilimizdə nisbətən az olsa da, yer adlarında kifayət qədər özünü çox göstərir. Bir sıra türk dillərində də işlənən belə şəxs adlarından *Şiraslan, Gülçiçək, Şəmsinur, Günnur, Mahinur, Balşəkər* və s. kimi adları göstərmək olar.

Hibrid tavnoloji toponimlərdən bəhs edərkən tədqiqatçılar müxtəlif mülahizələr yürüdürlər. Onların bəziləri hibrid yer adlarının müxtəlif mənaya malik, həm Azərbaycan, həm də alınma sözlərdən təşkil olduğunu və Azərbaycan sözlərinə alınma şəkilçilərin artırılması ilə düzəldiyini qeyd edirlər (26, s.218-220).

Lakin hibrid sözlər barədə başqa mülahizələr də özünü göstərir. "Azərbaycan onomastikası"lüğətində xüsusi hibrid ada

belə tərif verilir: "İki və daha artıq dilin eyni mənalı leksik və ya morfoloji ünsürlərinin birləşməsindən düzələn xüsusi ad: Çayrud (çay – azərbaycanca, rud – farsca çay deməkdir), Ovçu Səyyad (Səyyad ərəbcə ovçu deməkdir), Qəssab Sallax (Sallax – ərəbcə qəssab deməkdir), Şiraslan (Şir – farsca aslan deməkdir). Folklorda Turi-Sina dağı (Tur – ərəbcə dağ deməkdir), Abi-Zəməm suyu (ab – farsca su deməkdir), Abi-Kövsər suyu, Abi-Həyat suyu, Cəbəl dağı (Cəbəl – ərəbcə dağ deməkdir) və s. (27, s.220-221).

Belə tavnoloji hibrid yer adları dilimizin lüğət tərkibini alınma sözlər hesabına genişləndirir, bu sözlər həm dilimizin öz sözləri, həm də xarici sözlər hesabına birləşərək mürəkkəb sözləri yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində müxtəlif dillərə malik, lakin eyni mənalı hibrid tavnoloji xüsusi adların ayrıca tədqiqinə rast gəlmədik. Bizim tədqiqatımızda müxtəlif dillərə məxsus sinonim hibrid tavnoloji toponimlər təhlil olunur. Belə tavnoloji toponimlər ilkin dövrlərə aid olub həmin yerin tarixinin öyrənilməsi üçün əvəzsiz mənbə rolunu oynayır. Azərbaycan ərazisində belə toponimlər çoxdur və həmin yer adları daha qədimliyi ilə diqqəti cəlb edir. Tavnologiya yaradan belə yer adları özünü daha çox çay, dağ və kənd adlarında qoruyub saxlamışdır.

İstənilən iri çayın hidronimlər sisteminin öyrənilməsi, bu adların mənasının açıqlanması, etimologiyası, etnik bağlılığının öyrənilməsi regionun əhalisi və ətraf ərazilərdə etnosların tarixinin dəyişməsi barədə dəqiq material verir. Xüsusilə hidronimlər arxaik və alınma elementləri, substratla əlaqədar elementləri yaxşı saxlayır.

Azərbaycan ərazisində tavnologiya təşkil edən bir sıra hibrid çay adları var. Məsələn:

Marçala– İmişli rayonu ərazisində göl. Hidronim mar (dayaz göl, bataqlıq göl, şoran) və çala (çökək, çuxur, gölməçə) komponentlərindən düzəlib, "kiçik göl, bataqlıq" deməkdir; **Selovçay** – Babək rayonu ərazisində çay; **Sudaşaru** – Lənkəran ərazisində çay. Sudaşar çay deməkdir. Ru – çay deməkdir; **Daçılqan-Çaylaq** – Cəbrayıl rayonu ərazisində çay. Daçılqan /daçılqan (daşan, su basan) və çaylaq (çaybasan yer) komponentlərindən düzəlib

daşan, ətrafı basan çay mənasındadır; **Dəstəfur** – Daşkəsən rayonunda çay. Hidronim dəstə (su arxı, çay) və fur (şəlalə, gur su, fısqırtı ilə çıxan çay) mənasındadır; **Gölarx**– Şəmkir rayonunda çay. Mənbəyini göldən götürdüyü üçün Gölarx adlanır; **Selçay**– Xaçmaz rayonu ərazisində çay və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, belə xüsusi adlar tavnologiya yaratsa da, dilimizin lüğət tərkibini yeni sözlər hesabına zənginləşdirir.

Müxtəlif xalqların dilində su, çay mənası bildirən hibrid sözlərin eyni mənaya malik olması onlar arasında vahid dil bağlılığının olduğunu bir daha sübut edir. Bir çox hibrid çay adlarının müxtəlif dillərdə eyni fonetik variantlığa və məna çalarına malik olması bu xalqların tarixən eyni dil kökündən yarandığını və bir-biri ilə qarşılıqlı dil əlaqələrinin uyğunluğunu bir daha sübut edir. Fonosimvolizm və fonosemantika məsələlərini, səslə məna arasında əlaqəni bu mənada çay, su, göl, yer adlarında da görmək olar.

Çayrud sözündəki "rud" farsca çay deməkdirsə, köhnə rus rayonunda Lovati çayının sol axını Redyi çayı və Redyi gölü adlanır. R.A.Aqeyeva qeyd edir ki, RdeyaRudeyadan (Rudya) yaranıb ki, onun kökü bir çox rus sözlərində qalan "rud"-dur. Polşa şivələrində paralel formalar reda və ruda formasında qalmışdır ki, "bataqlıq, az torflu yer" mənası verir (28, s. 98).

Hindarx (Ağcabədi rayonu) mikrohidronimi həm də eyniadlı yaşayış yerinin adını bildirir. Mikrohidronimin birinci sözü olan hind sözü ilk baxışda etnonim təsiri bağışlasa da, F.Xalıqov bu sözün kökünün sanskrit dillərinə məxsus ind sözündən ibarət olduğunu və "böyük çay, əsas çay" mənası verdiyini qeyd edir (29, s.205-207). Hind çayının adı sanskrit sözü sindxu – "çay" sözü olub, qısa şəkildə Avropaya yunan və romalılardan keçmişdir.

Bir sıra göl adlarında da eyni mənzərəni görmək olur. Buryat xorin əlyazmalarında indi Qaz gölü adlanan limnonimi buryatca "Qaluutanuur" (Qaz gölü), həm Xuulnuur (türk dilində "göl, şəlalə", nuur – göl mənasında), həm də Kөлünqnayur kimi qeyd olunmuşdur (14, s.66-67). Kөлünqnayur türkcə kölün sözünə uyğun gəlir və "qamışla əhatə olunan kiçik göl"

mənası verir. Qeyd etmək lazımdır ki, Qəbələ rayonunda Nohurgöl adlı göl var ki, bu da hibrid hidronimlərə aid göllərdən hesab oluna bilər. Dəvə çiyəni rayonu ərazisində Nohurlar kəndinə yaxın, 1300 km yüksəklikdə yerləşən şirin sulu və axarsız göl Nohurgöl adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb sözlər kimi işlənən hibrid yer adları ilə yanaşı, bir sıra çay adları var ki, onlarda su, çay, göl mənası var, lakin onlara eyni məna daşıyan ikinci nominasiya elementləri qoşulduqda belə hidronimlər tautologiya deyil, pleonazm əmələ gətirir. Belə çay, göl, su mənası daşıyan xüsusi adları yalnız tarixi-etimoloji cəhətdən, dilçilik nöqtəyindən izah etməklə onları pleonastik yer adları hesab etmək olar. Belə çay, göl adları tək işləndikdə belə onların hansı məzmunu daşdığı aydın olur.

Bundan əlavə, Zəngilan rayonunda Oxçu çay qədim türk tayfalarından birinin adını daşıyaraq Arazın sol qolu hesab olunur. Keçmiş Yelizavetpol qəzasında Oxçu, Şörəbel qəzasında Oxçuoğlu kəndləri, Muğan düzündə Oxçu gölü qeydə alınmışdır. Kəlbəcər rayonunda Oxçuçay, Oxnaşer dağı, Cəbrayıl rayonunda Oxtuxaç dağı, Şəkidə Oxut kəndi, Lənkəranda Oxval dağı belə nümunələrdəndir. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərindən Oxtar çayı, Oxtar binəsi, Oxçu, Oxçu bərd, Oxçuoğlu, Oxçuçay, Oxçu Şabadını adlı toponimlin olduğunu qeyd etmək olar. Zəngəzur qəzasının Azərbaycan mənşəli toponimlərindən birinin də Oxçu çaydır.

Azərbaycan nağıllarında göldə yaşayan Oxxay adlı mifik qəhrəmanın adı da buradandır. Azərbaycanda Akuşa çayı da buna misaldır.

R.A.Aqeyeva qeyd edir ki, Oka çayının adının tədqiqatçılar müxtəlif dillərdən alındığını qeyd edirlər: ya fin dilindən alınma "oki" – "çay" mənasında, ya da hindavropa sözü, latın dilinə yaxın "aqua" – "su" mənasında. R.A.Aqeyeva Oka çayının ətrafında yerləşən Ukrayna (oukraina – sərhəd yeri) dövlətinin adının da buradan törədiyini qeyd edir (28, s.165).

Göründüyü kimi, bir sıra çay adları tarixən müxtəlif xalqlarda eyni məna daşmış, lakin alınma sözlərin mənasını bilməmək və ya dildə intensivlik səbəbindən hibrid çay adları kimi işləklilik hüququ qazanmışdır. Adının

özündə su, çay, göl mənası verən belə çay adlarının etimologiyasını izah etmək bir sıra məsələlərin açıqlanmasına kömək edir, nə zamansa vahid dil kökünün olduğunu bir daha sübut edir. Belə ki, burada səsli məna arasında əlaqəni, fonosemantika məsələlərini izah etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Зыкова. Е.Н. Англо-русские гибридные образования как один из способов пополнения лексического состава русского языка. Молодой ученый. IV Международная научная конференция, Уфа, «Лето», 2015, с. 42-45 (122 с.).
2. М.Адилев, З.Вердиева, Ф.Агаева. Изahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.207 (656 s.).
3. Dilçilik ensiklopediyası. I cild, Mütərcim, s. 155 (516 s.).
4. Ж.Марузо. Словарь лингвистических терминов. М., Изд-во Иностранной литературы, 1960, с. 68 (436 с.).
5. О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., Изд-во «Советская энциклопедия», 1966, с.98 (606 с.).
6. Е.В.Маринова. Проблема этимологической интерпретации слов-гибридов (на материале современного русского языка). Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И.Лобачевского. 2010 №4(2), с.575-579.
7. Р.Гинзбург. О пополнении словарного состава. «Иностранные языки в школе», М., «Просвещение», 1954, с.26.
8. М.İ. Адилев. Hibrid sözlər. Azərbaycan dilinin leksikası məsələləri. Bakı, "ADU", 1989, s. 23-26.
9. М.İ. Адилев. Dildə və nitqdə hibrid sözlər. "Kontrastiv leksikologiya", Bakı, 1990, s.7-11
10. A.Qurbanov. Hibrid sözlər. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild, Bakı. "Nurlan", 2003, s.209-210 (450 s.).
11. G.Hüseynova. Tat dili leksik fondunun genealoji təhlili. Bakı. "Elm və təhsil", 2013, s.11 (157 s.).
12. Ü.İmanova. Azərbaycan dilində paralel hibridlər. Terminologiya məsələləri, 2015 №1, s.137-144.
13. Э.Хауген. Процесс заимствования. -Сб. «Новое в лингвистике», вып. VI, стр.349.
14. Костюков В.М. Гибридные слова-средства комического. «Русская речь», 1987 №6, с.55-57.

15. Культура русской речи: энциклопедический словарь справочник. М.: Флинта:Наука, 2003, с.802 (840).
16. В.Е.Замальдинов. Новообразования – гибриды как проявление языковой игры в текстах СМИ. Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2016 №1, с.210-214.
17. Л.В.Ращибуурская, В.А.Торопкина. Актуальные коммуникативные тенденции в современном медийном словотворчестве. Вестник Балтийского федерального университета им. И.Канта. Сер: Филология, педагогика, психология. 2019 №2, с.41-51.
18. С.В.Ильасова, Л.П.Амири. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы. М.: Флинта, 2009, 594 с.
19. Е.В.Маринова. Проблема этимологической интерпретации слов-гибридов (на материале современного русского языка). Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И.Лобачевского. 2010 №4(2), с.575-579.
20. Т.В.Попова. Графикация как новое явление в языке и научной когниции. Вестник Челябинского государственного университета, 2011 №24 (239). Филология. Искусствоведение, с.160-163.
21. В.М.Костюков. Гибридные слова - средства комического. «Русская речь», 1987 №6, с.55-57.
22. Б.В.Кривенко. Из жизни окказионализмов. «Русская речь», 1994 №3. С.112-124.
23. Л.П.Крысин. О некоторых новых типах слов в русском языке: слова «кентавры». Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2010 №492, с.575-579.
24. M.M. Adilov. Azərbaycan dilində abreviasiya və abreviaturlar. B., Elm, 2010, s.112 (168 s.).
25. Q.Məhərrəmli.Yeni alınma sözlər lüğəti. Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi, Bakı, 2021, 400 s.
26. F.Ə.Əliyev. Ermənistan SSR Ararat (Ağrı dağı) vadisi rayonlarında Azərbaycan toponimləri.- Azərbaycan onomastikası problemləri II, Bakı, API, 1988, s.218-220.
27. M.Adilov, A.Paşayev. Azərbaycan onomastikası (İzahlı terminoloji lüğət). Bakı, Nurlan. 2005, s.424 (488 s.).
28. P.A.Агеева. Происхождение имен рек и озер. М., Наука, 1985, с.98 (144 с.).
29. F.R.Xalıqov. Azərbaycan mikrohidronimiyası.-Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı, API, 10986, s.205-207.